

Írta: Büki Péter

VESZÉLYEZTETETT FELNŐTTEK A GYERMEKOTTHONOKBAN

Az Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet Szakellátási Osztályának munkatársai a gyermekotthonok látogatása során, telefonbeszélgetések alkalmával és a beérkezett levelekből sokszor hallanak, olvasnak arról, hogy a lakásotthonban élő gyermekek egy része nem alkalmas az ilyen környezetben való elhelyezésre, mert visszaélnék a bizalommal; a nevelőket gyakran kijátsszák egymás ellen; gyakran hazudnak; sokszor agresszívek. Visszatérő panasz, hogy hiányzik a speciális szükségletű gyermekek ellátására alkalmas intézmény (hálózat), valamint kevés a speciális szükségletű gyermekek ellátásában segítséget adó szakember (pszichiáter, pszichológus, gyógypedagógus, fejlesztő pedagógus, stb.). Gyakran hallanak a gyermekotthoni, a lakásotthoni munkatársak nagyarányú fluktuációjáról, aminek a legtöbb esetben a szakmai kudarcok, az elkeseredettség az oka.

A gyermekotthonokban, lakásotthonokban dolgozó szakemberek személyiségének védelme is alapvető feladata a gyermekvédelmi szakmának. A következőkben ennek a védelemnek néhány aspektusára próbálok rávilágítani.

A „válaszadás” alapvető funkciója minden civilizációnak. Meg kell magyarázniuk azt, hogy hogyan jött létre a világ, mi emberek hogyan kerültünk bele, hol a helyünk, mit kell tennünk, hogyan kell viselkednünk ahhoz, hogy életben maradjunk? Meg kell magyarázniuk, hogy milyen erők mozgatják a világot, és ezzel lehetővé kell tenniük, hogy kezelni tudjuk a világot. Ki kell jelölniük a jó és a rossz határait, és el kell fogadtatniuk velünk a szenvedés, a mulandóság, a halál tényét. Értelmes szerepeket és célokat kell kínálniuk nekünk, hogy érezhessük: fontos tagjai vagyunk a társadalomnak (és fontos alkotóelemei a világmindenségnek). Meg kell határozniuk azokat az alapértékeket, amelyekre rá lehet építeni az emberi-társadalmi együttélés szabályrendszerét. El kell hitetni velünk, hogy életünknek van célja és értelme. És így tovább.

Egy-egy civilizáció válságát többek között épp az jelzi, hogy már nem képes választ adni ezekre a kérdésekre. S következőképpen az emberek magukra maradnak, a társadalom anomikussá válik. Megzavarodnak az emberi kapcsolatok, felbomlik a társadalmi szolidaritás, erejüket vesztik az erkölcsi normák; az emberek nem találják a helyüket, szerepüket, önmagukat; életcéljaik elhomályosulnak, életük értelme bizonytalanná válik. Vagyis, más szóval, eltűnnek a társadalmi létből és az emberi életéből olyan tényezők, amelyek hiányát a társadalmak és emberek súlyosan megsínylik. Eltűnik, hiánycikké válik a bizalom és a biztonságérzet, az emberi méltóság, a tartalmas szerep, az emberi élet értelme, és eltűnik az emberi halhatatlanság hite, illúziója.” (Hankiss: 19-20.o.)

A gyermekotthonokba kerülő gyermekek, fiatalok zöme a társadalom anomikus működésének áldozatai családjaikkal együtt. Az úgynevezett nehezen kezelhető, magatartászavaros, beilleszkedni nem tudó vagy nem akaró fiatalok vagy gyermekek – akiket a Gyermekvédelmi törvény szavaival speciális szükségletűeknek nevezünk (bár még definíciók nem állnak rendelkezésünkre, kategorizálásunk erősen szubjektív az esetek többségében) – a családjuk, szűkebb környezetük, a társadalom anomikus működése révén keresnek „egyéni” utat, megoldást azokra a kérdésekre, amikre nem kapnak már választ a civilizációtól. Attól a civilizációtól, amelyik különféle csatornákon keresztül a tömeges fogyasztásra sarkallva megfosztja őket amúgy fennmaradt egyéniségüktől, individuumuktól, s alig észrevehető módon, mégis erőszakosan tömeggé formálja őket. Ebből a tömegeből akarnak kilépni, kiválni, akarnak egyének lenni a kollektivizált individualizmusban.

„Kezelhetőségüket” csak nehezíti, hogy kitörésükre mintát ugyanannak a civilizációnak ugyanazon csatornáin keresztül szereznek, ezek pedig az erőszak, a másik ember semmibe vétele, az öntudatlan mámor keresése, a felelősség elhárítása.

Természetesen mindez csak abban az esetben igaz így, ha a gyermek vagy fiatal egészséges, organikus problémája nincsen, vagy az csekély mértékű.

Mi egy ilyen civilizációban, társadalmi helyzetben egy gyermekotthon feladata, legyen az úgymond normál vagy speciális?

A gyermekotthon mint intézmény nem képes semmiféle feladatot ellátni, ha a személyzete nem megfelelő. A személyzet összetételéről elsősorban a 15/1998. (IV 30.) NM rendelet mellékletei szólnak. Ezt kiegészíti A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről szóló módszertani levél. Ennek főbb pontjai:

- ne csak anyagi motiváltsága legyen, hanem szakmai, erkölcsi is;
- alkalmas személyiség (érett, differenciált, kreatív, kommunikatív, hiteles, következetes = alkalmas modellnek, nem előítéletes, stb.);
- kapjon szakmai segítséget: esetmegbeszélés, szupervízió, burn out megelőzés;
- képes legyen team-ben dolgozni: munkatársait fogadja el, ugyanakkor őt is fogadják el munkatársai.

György Júlia írta: „A mi otthonainkban (minthogy nem voltunk ez irányban szabályokhoz kötve) az is előfordult, hogy ha egy nagyon alkalmasnak látszó egyéniségre akadtunk, inkább eltekintettünk a pedagógiai diplomától is, remélve, hogy amennyiben jó személyi alap és bizonyos általános kulturáltság adva van, a gyakorlat meghozza a technikai tudást, a sorozatos közös megbeszélések pedig kialakítják a megfelelő világos emberszemléletet. Feltevésünkben nagy általánosságban nem is csalódtunk, sőt, többen közülük maguk is ráébredve igazi hivatásukra, utólag esti tagozatban megszerezték a pedagógiai diplomát.” (György: 36.o.)

Az említett személyiségtényezőkből következik, hogy a gyermekotthoni munkatárs akár egy válságban lévő civilizációban is „tartja magát”, mert van egy belső, kialakult és tartós értékrendje. Csak ennek birtokában képes modellt nyújtó személyiséggé válni. Más szóval a nevelő nem lehet „tömegember”. Azaz időnként „felemelkedve” kell, hogy elemezze a társadalmat, a mikrokozmoszt, amiben él, valamint „önvizsgálatot tartva” meg kell tudnia állapítania, mennyiben hatnak rá a társadalmi és a mikrokozmoszi hatások, és azt is el kell tudni döntenie, hogy mindez jó-e.

A Gyermekotthon lehetséges feladatai Hankiss Elemér idézett írásának logikájára építve:

1. Magukra maradtak az emberek – nyugodt helyet, bizalomra épülő, az emberi méltóságot tiszteletben tartó, értékeken alapuló biztonságot nyújtani a növendékeknek.

2. Felbomlott a társadalmi szolidaritás – az egymás iránti tolerancia és szolidaritás kiépítése. Az „egymás iránti” nem egyfajta tolvajbecsület kiépítését, vagy pedig egy gyermekotthonos „mi-tudat” kialakítását jelenti, hanem a társadalom minden tagja felé irányuló felelősséget és szolidaritást.

3. Erejüket veszítik az erkölcsi normák – az erkölcsi normák kiépítése. Ehhez kellene a személyiségükkel, életükkel modellt adó nevelők. Ez nem egyfajta vallásos erkölcsi nevelést jelent, hanem a természeti törvényekből fakadó emberi magatartás elsajátíttatását.

4. Az emberek nem találják a helyüket, szerepüket, önmagukat; életcéljaik elhomályosodnak, életük értelme bizonytalanná válik – Az ember szinte minden cselekvésével élete értelmét keresi. A koncentrációs táborát megjárt Viktor Emmanuel Franki számol be a ... mégis mondj Igent az Életre! című könyvében, ha valaki elvesztette élete értelmét, nem tudott miben reménykedni, akkor elpusztult. Ma sokak nem találják helyüket az életben, annak értelmét nem lelik. Ezek az emberek sokszor súlyos pszichés és szomatikus zavarokkal küszködnek. Mindez a szociális egzisztenciájukra is romboló hatással lehet. Manapság tapasztalható egyfajta életuntság, perspektívátlanosság. Ennek történelmi gyökerei vannak: felbomlottak a primer kisközösségek, megindult a globalizáció, és ezzel együtt az elidegenedés, elszemélytelenedés folyamata. A gyermekotthonban ezek alapján értelmes, a növendék számára hasznos és elérhető életcél kell felmutatni, és segíteni kell őt annak elérésében.

5. Meg kell tenni – lehetőség szerint – mindazt, amit addig ezekkel a gyermekekkel és családjaikkal nem tett meg a társadalom, a civilizáció, azaz „választ kell adni a kérdéseikre”. Épp ehhez a válaszadáshoz szükséges a nevelő kiforrott, modell értékű személyisége. Mert kérdezni csak attól tud a gyermek, a fiatal, akiben meg tud bízni, és csak annak a választát, kiigazítását, útbaigazítását fogadják el, aki előttük hiteles, aki megbízható. „A neveléshez a nevelőnek tehát valódi tekintélyre van szüksége, ez viszont csakis a szeretet és a bizalom talaján teremhet meg, és csakis akkor, ha ez kölcsönös! Ha a nevelő magatartása a gyermek önértetét sértő, a gyermekben az embert nem veszi tekintetbe bármilyen körülmények között is, úgy a gyermektől viszont-megbecsülésre sohasem számíthat!” (György: 33.o.)

A felsorolt feladatok ellátásához többféle tudás szükséges. Ezek a következők:

1. A nevelő ismerje a társadalom aktuális állapotát, valamint történetét.
2. A nevelő ismerje és tudja az egészséges emberi fejlődést. Tudjon különbséget tenni az ettől eltérőtől. Tudja, hogy meddig terjed a kompetenciája, és mikor és milyen más szakembert kell segítségül hívnia.
3. Megfelelő szociális munkás ismeretek, különösen az egyéni esetkezelés és a csoportmunka.
4. Pedagógiai ismeretek.
5. Alapvető jogi ismeretek.
6. Megfelelő kommunikációs tudás és képesség, hiszen a szociális munka, az emberekkel való foglalkozás alapvetően kommunikatív. A gyermekotthoni munkatársaknak ismerniük és érteniük kell a gyermekek nyelvét, a fiatalokét, a szlenget, a szubkultúrák tipikus kommunikációját.
7. Az adott növendékek ismerete – egészségügyi, pszichés, szociális.
8. Az adott növendékek szükségleteinek ismerete.

Ez utóbbi két tudás egyszerre statikus és dinamikus. Azaz mindig tudni kell a jelen állapotot és az ebből fakadó szükségleteket, ugyanakkor ennek történetét is ismerni kell, valamint egy hozzávetőleges prognózist is fel kell tudni állítani, hogy melyik hogyan alakul.

A gyermekotthon munkatársainak – motiváltságuk, személyiségük állapota, szaktudásuk, rutinjaik révén – fontos szerepük van abban, hogy egy-egy gyermekotthonból mi lesz, különösen akkor, ha a gyermekotthonnak új programmal, egy új típusú feladatot kell ellátnia. Ebben a munkatársakat két szempontból kell figyelembe vennünk. Az első a nevelő személye, azaz az egyes nevelőről kell szólni. A második esetben pedig a nevelőtestületet mint egészet kell megvizsgálni.

A munkatársak mint egyének esetében gyakorlatilag a szupervízió kérdése merül fel. A művészetek katartikus, felszabadító hatására nemcsak a növendékeknek van szüksége, hanem mindenkinek, aki a személyiségével dolgozik. Tehát a nevelők és a többi munkatársak számára a művészetek szolgálhatnak személyiségük mindennapi karbantartására. Ahogy azt Gyökössi Endre írta szükség van a pszichohigiénias be- és kimosakodásra. Ezt mindenkinek személyére szabottan ön-magának kell kitalálnia. Lehet ez zene, egy könyv vagy „csak egyszerűen csöndben maradás”. Weöres Sándor számára ez utóbbi „vált be”:

„Mindent elveszítettem.
Csak azt nem,
amit a csend hozott nekem.”

A nevelők önmagukkal való lelki törődése igen fontos. A személyiség elhasználódása, a kiegész sokkal gyorsabban bekövetkezhet, mint a korábbi nagy nevelőotthonokban. Ennek oka nem az, hogy a nagy létszámú nevelőotthonok jobbak lettek volna, hanem az, hogy ott a nagyobb létszámú nevelőtestület tagjai esetleg jobban tudtak egymásra is figyelni. Egy kisméretű gyermekotthonban – főleg lakásotthonban – a nevelők egymást váltják. Jelenlétük folyamatos, állandó „raportállapotban”

kell lenniük a növendékek szükségletei szerint. Mindezt csak tetézi, hogy a nevelőknek négyüknek vagy ötüknek kell kialakítaniuk a csoport sajátos profilját, szintén igazodva a gyermekek szükségleteihez. Vezetniük kell a statisztikákat, nyilvántartásokat, esetleg gazdálkodniuk is nekik kell. Mindezek mellett el kell látniuk korábbi feladatukat is: a nevelést, esetkezelést, csoportmunkát.

A nevelő a személyiségével dolgozik, esetenként az ő személyisége a mérce a növendék szemében. Egy infantilis, felnőni nem akaró vagy nem tudó személy nem állhat a növendék elé. De nem állhat egy könnyen befolyásolható személy sem. Találón fogalmazza meg ezt Dubravka Ugresic: „Korunk szlogenje – I am just a kid – már nem jelenti az örömet, az ártatlanságot, a kíváncsiságot, a spontaneitást és a naivitást. Annyit jelent, hogy én nem vagyok felelős. Fogalmam sincs. Én áldozat vagyok. Én nem tudtam.” Ez esetben előfordulhat, hogy a vak vezet világtalant, mint Bruegel festményén, a Flamand közmondásokon. Mint ismert, a kép jobb felső sarkában három görnyedt figura botorkál: háttal mindenkinek, el mindenkitől. És talán ez a legkisebb rossz, ami egy infantilis személyiségű nevelő hatására történhet.

„Az ember viszonylány. Bajai következképpen a viszonyokban gyökereznek. E tény paradox következménye azonban a bajjal kevert viszony visszahatása a benne résztvevőkre, akiknek megbetegedett állapota újabb viszonyok zavarait okozza. (...) kiút csak akkor lehetséges, ha feltárjuk az ősvizonyt, melyben a szenvedés keletkezett.” (Csepeli György: 70-71.o.) A nevelő folytonos viszonyhelyzetben, viszonytapasztalatban van növendékeivel, kollégáival, családjával. Ezek a viszonytapasztalatok, pontosabban az emberi viszonyaikból eredő visszajelzések elhalványodása, vagy a visszajelzések a lélek fáradása miatt bekövetkező nem fogadása idézi elő az elszigetelődést, ami – ha az illető a szakmában marad – a kiégéshez vezet. Ugyanis a viszonytapasztalatokban jelenik meg az Én, s amennyiben e viszonytapasztalatok nem kerülnek „regisztrálásra”, Énjét nem látja, megszűnik a kontroll.

Örkény István önéletrajzi írásai között szerepel:

„(...) akkor történt velem valami, amitől újra rányílt a szemem a világra. Egy barátom házában történt, egy Duna melléki faluban. Délben érkeztem, délután beállított egy vendég, egy ötven év körüli orvosnő, aki szintén gyakran megfordult Sztalinvárosban. A gyári üzemi étkezdék kerültek szóba, s különösen egy, ahová én is sokszor be-benéztem. Azt mondja az asszony:

- *Ez...ez valami rettenetes. Miért nem csinálnak már valamit?*
- *Mit kéne csinálnunk? – kérdeztem.*
- *Hát nem látta?*
- *Mit kellett volna látnom?*

Rám bámult. Aztán elmondta, – s ahogy mondta már láttam is, emlékezetemnek valamilyen rejtekfiókjából kezdtek előpotyogni a képek – a mocskos, gödrös betonpadlót a kiloccsantott leves zsírfoltjaival. (...) Az abrosz nélküli szennyes asztalokat, s a sok száz embert, aki le sem ült a piszkos asztalok mellé. Mosatlan kézzel – mert vízcsap nincs -, állva falnak, hol egy kanál levest a csajkából, hol egy falat kenyeret a hónuk alól, üres szemmel nézve maguk elé. (...)

Olyan vakság volt bennem, amit máig is szégyellek. Nekem nagyon tisztán kellett volna látnom, hisz részt vettem a háborúban, voltam hadifogoly, láttam néhány dolgot... Az emberekről sokkal többet tudtam, mint amennyit megírtam... nem láttam meg a dolgokat, és nem mondtam, nem is írtam meg azokat, ami erkölcsi kötelességem lett volna... Az írástudó felelőssége.”

Ennek elkerülése érdekében szükséges a szupervízió, az esetmegbeszélő csoport, mert a „dolognak az aspektusait, amelyek a legfontosabbak a számunkra, egyszerűségük és mindennapiságuk rejti el előlünk. (Nem lehet észrevenni – mivel folyton szem előtt van.)” (Wittgenstein, 83.o.)

Bakó Tihamér munkája alapján három szupervíziós technikát mutatok be amik gyakorló pszichoterapeuták számára készültek, így azokat a gyermekvédelem számára adaptálni kell.

A belső, önmagunkat elemző szupervíziós munka folyamán nagy segítségünkre lehet, ha tudjuk, hogy nevelői fejlődésünk mely szintjén, szakaszán állunk. Bakó a következő szakaszokat különbözteti meg:

Az első a szívvel-lélekkel munkálkodás szakasza. Ebben az időszakban teljes jelenlétünkkel, elfogadásunkkal, szeretetünkkel dolgozunk. Ezek a munkaeszközeink. Ekkor még nem ismerünk reménytelen esetet. Ebben a szakaszban egyre fárad az ember, de egyre csak igyekszik még jobbnak lenni. Nevelői eszköztárunkat gazdagítja a módszerek tanulása, a belső és a külső szupervízió.

A második az átmenet szakasza, amely egy nehéz időszak, mert már nem hiszünk olyan vakon a szívvel-lélekkel végzett munka hatékonyságában, ugyanakkor még nem vagyunk szakemberei a szakmának.

A harmadik a szakemberé válás időszaka, amelyben kellő türelem és idő után rátalálunk egy viszonyulásra. Ki tudunk alakítani egy megfigyelő ént, egy belső szupervizort. A belső szupervizor tanít, átgondol, értelmez, építkezik. Ez a tapasztalat viszi át az embert a szakemberré válás szakaszába. Ekkor jövünk rá arra, hogy saját személyiségünkkel mint munkaeszközzel dolgozunk. Mindezt követi a folyamatos tárgyi ismeret, megismerési szándék.

A második típusa a szupervízió az egyéni szupervízió. Egy-egy kudarc oly mértékben elbizonytalaníthat, hogy szakmai alkalmasságunkat kérdőjelezheti meg. A nevelői munka folytatása már nem épít, hanem rombol, éget. Kisebb és nagyobb csalódások láncolata is eljuttathat idáig bárkit. Ilyen esetben lehet kérni az egyéni szupervíziót, hogy egyrészt túljuttassunk az akadályon, másrészt pedig, hogy bemutathassuk azt az élményt, amit átéltünk munkánk során. Az egyéni szupervízióból erőt lehet nyerni, fel lehet benne töltődni. A szakmai én megerősödéséhez vezethet.

A nevelők is kerülnek olyan szituációba, hogy egyéni szupervízióra lenne szükségük. Ezeknek az alkalmaknak a meg nem adása (ma még azt kell mondani, hogy a lehetőség hiánya) végzetes lehet a szakmai munkában. Vagy megfásultan végzi tovább a nevelői munkát, vagy megkeseredve, önmagában csalódva pályát változtat.

Egy harmadik lehetőség a csoportos szupervízió. Ez gyakorlatilag egy munkacsoport. A csoport egyik feladata, hogy megismerje tagjainak „vakfoltjait”. A csoport biztonságot ad, ahol a hiányosságaink feltárása nem okoz gondot.

Csoportos szupervízió nevelői közösségek esetében problematikus. Csoportterápiás alapelve, hogy a tagok egymást ne ismerjék, s csoporton kívül se tartsanak kapcsolatot. Ennek célja, hogy a történések ne kerüljenek ki a csoportból, ne folytatódjanak az „utcán”. Nevelői testületek azonban csak egyszerre tudnak „mozdulni”. Ennek ebből a szakmából adódó praktikus okai vannak. Azt mindenesetre szerencsétlen megoldás, hogy a gyermekotthon vezetőségéből bárki is jelen legyen ezeken a szupervíziós csoportokon. A vezetők számára egyéni szupervíziót kéne biztosítani.

A nevelő általában nem önmaga dolgozik egy-egy növendékkel. Kisebb-nagyobb nevelői csoportok alakulnak ki az intézményeken belül – ezek természetesen függenek az intézmény méretétől. A nevelői csoportok alakulhatnak spontán, például szimpátia alapján, valamint alakulhatnak „hivatalos” módon, ahogy azt a gyermekotthon szervezeti és működési szabályzata vagy hagyománya előírja.

A továbbiakban a „hivatalos” nevelői csoportokról esik szó, mert feltételezhető, hogy akik között szimpátia alapján kapcsolat létesült, azok könnyebben tudnak együttműködni egymással.

Ezek a munkahelyi csoportok eddig is működtek, ma is működnek – szervezett formában főleg az intézmény egészét érintő nevelőtestületi értekezletek formájában.

Eddigi tapasztalatok azt mutatják, hogy ezek többnyire formális együttműködések tartalmazzanak. Az igazgató és néhány vezető beosztású alkalmazott kiadja a feladatokat, a nevelőtestület tagjai azt meghallgatják, s jól, rosszul végrehajtják. A már említett gyermekotthoni módszertani levél igyekszik

szakítani ezzel a gyakorlattal: a szakmai program elkészítésébe ugyanis valamennyi munkatársat be kell vonni. Azaz a nevelőtestületnek egy minden téren együttműködő csoporttá kell válnia, egy team-mé. Másként fogalmazva: csapattá kell válni. Egy nevelőtestületnek nem feltétlenül kell egyetlen team-et, csapatot alkotnia, bizonyos létszám felett szükséges, hogy több team alakuljon. Ez a nevelőtestület összehatékonyosságát növeli, hiszen mindenki érdekeltté válik egy-egy probléma – főleg, ha az az egész gyermekotthon egészét érinti – megoldásában.

IRODALOM:

- Bakó Tihamér: Töréspontok mentén. Animula, Budapest, 1999.
- Belbin, Meredith: A team, avagy az együttműködő csoport. SHL Hungary Kft., Budapest, 1998.
- Csepeli György: A meghatározhatatlan állat. Ego School Bt., Budapest, 1993.
- Domszky András: A gyermekotthonok működésének szabályairól és követelményeiről. Országos Család- és Gyermekvédelmi Intézet, Budapest, 1999.
- Frankl, Viktor Emmanuel: ... mégis mondj Igent az Életre! Pszichoteam Mentálhigiénés Módszertani Központ, Budapest, 1988.
- Gyökössy Endre: Magunkról magunknak. A Magyarországi Református Egyház Kálvin Kiadója, Budapest, 1992.
- György Júlia: A gyermekotthoni nevelésről. Országos Pedagógiai Intézet, Budapest, 1985.
- Hankiss Elemér: Proletár reneszánsz. Helikon Kiadó, Budapest, 1999.
- Lüssi, Péter: A rendszerszemléletű szociális munka gyakorlati tankönyve. A Magyar Testnevelési Egyetem, a HÍD Alapítvány és a Párbeszéd (Dialógus) Alapítvány kiadása, Budapest, 1997.
- Örkény István: Azt meséld el, Pista. Az író szavaiból összeállította Bereményi Géza és Mácsai Pál (kézirat).
- Pataki Ferenc: A tömegek évszázada. Osiris Kiadó, Budapest, 1998.
- Ugresic, Dubravka: lamjusta kid! Népszabadság, 1999. május 15., szombat
- Wittgenstein, Ludwig: Filozófiai vizsgálódások. Atlantisz Könyvkiadó, Budapest, 1998.